

SEVİNC HACIYEVA
ZİBAHƏT NƏSİROVA
sevinc-ziba.@.mail.ru.

KANADA İNGİLİSCƏSİNDƏ FONETİK HADİSƏLƏRİN LİŊVİSTİK TƏHLİLİ VƏ ONLARIN SADƏ CÜMLƏ DAXİLİNDƏ BƏZİ SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR

Açar sözlər: İngilis dili, fonetik hadisələr, linqvistika, sadə cümlə, Kanada

Ключевые слова: Английский язык, фонетические явления, языкознание простое предложения, Канада

Key words: English language, phenomenon phonetic, linguistic, proposition simple, Canada

Kanada ingilis dili standart ingilis dilinin amerika variantı ilə bir sıra fonoloji xüsusiyyətlərə malikdir. Bunlara rotisiti hadisəsini (syllab final rhoticity) və yuvaq fləpinq hadisəsini (alveola flopping) misal göstərmək olar. Kanada ingilis dilini @rotik adlandırmaq ola, r belə ki, ingilis dilinin standart Amerika və İrlandiya variantlarında olduğu kimi, kanada ingilis dilində də son heca [r] kimi tələffüz olunur. Məsələn **car, farm** sözlərində olduğu kimi. Maraqlısı budur ki, ingilis dilinin Laneburq və Yeni Şotlandiya variantları [r] düşümlü nadir Kanada dialekti kimi seçilir.

Fləpinq (tək zərbəli) intervokal (iki sait səs arasında) [t] və [d] səslərinin tələffüzü zamanı dilin yuvaqlara cəld cingiltili zərbəsi (toxunması) deməkdir. Kanada və Amerika İngilis dilində bu hadisə yalnız [t] və [d] səslərinin iki sait səs arasında və sonuncu saitin vurğusuz mövqeydə olması zamanı baş verir. Məsələn, waiting, wading, seated, seeled, capital və s. Saitlə kipləşən samit arasında [r] səsi olduqda da fləpinq baş verir (məsələn, barter, party). Kanada İngilis dilində bu xüsusiyyət yaşla əlaqədardır. Havard Vuds göstərir ki Kanadada yaşlı nəsil gənc nəsillə müqayisə kipləşən zərbəli samitlərin zərbəli samitlərlə əvəz olunmasına daha az yol verirlər.

Kanada İngilis dilinin əsas xarakter xüsusiyyətlərindən biri dilçilərin **Canadian Raising** adlandırdıqları modeldir. Diftonqlar üzərində aparılan ümumi araşdırmalar göstərmişdir ki, İngilis dilində 3 fonematik diftonq vardır.

Bu diftonqlardan ikisinin nüvəsi alçaq vəziyyətli saitlərdir; ride [aI] və loud [av]. Kanada İngilis dilində hər iki diftonqun müəyyən fonoloji şərtlər daxilində variantları mövcuddur- kar samitdən əvvəl [aI] diftonqu [vI], [av]

diftonqu isə [vu] ilə əvəz olunur. Bu variantlar qalxan və ya mərkəzləşmiş diftonqlar adlandırılır çünki onların nüvəsi daha açıq sait deyilir.

“Canadian Raising” ilk dəfə Martin Cus tərəfindən diqqətə çatdırılmışdır (1942). Bu xüsusiyyətləri isə başqa dialektlərdə mövcuddur Şimali ABŞ şəhərlərində [av] kimi işlənir. İngilis dilinin Martars Vineyard variantında isə hər iki diftonq işlənir (writer və poriter kimi sözlər çıxmaq şərtilə). Hər bir Amerika dialektində bu model dəyişkəndir. Kanada İngilis dilində isə bu model əhəmiyyətli dərəcədə qətidir; bu yalnız kar samitlərdən öncə mümkündür.

Kanada İngilis dilinin mənşəyi hələ də mübahisəlidir. Palatalar və digərləri ondan Kanada İngilis dilinin loyalist köklərinin dəlili kimi istifadə edirlər. Onun Amerika inqilabı zamanı qaçqın düşmüş loyalistlərin İngilis dili olması güman edilir.

Sorry, tomorrow, borrow, sorrow və Laura kimi sözlər Amerikan İngilis dilində məcburi olaraq bu modelə əsasən tələffüz olunurlar. Florida, orange, oracle, Norwich, adorable, thesaurus kimi sözlərlə (a) əvəzinə (v) səsinin işlənməsi dəyişkən şəkildə aşkarlanır.

Cari dəyişikliklər göstərir ki, Amerikan İngilis dilində intervokal [r] samitindən öncə işlənən [a] səsi öz qüvvəsində qalır. Nəticədə Amerikan tələffüzü ilə, məsələn, [‘sarı], [‘barov] və Kanada tələffüzü [‘sarı], [darov] arasında ziddiyyət yaranır. Bildiyimizə görə, bu xüsusiyyət Kanada dialektologiyasının nəşr edilmiş heç bir müzakirələrində nəzərdən keçirilməmişdir, lakin onun Kanada İngilis dilinin dəyişməz, qəti markeri olması təklifi məqsədəuyğundur.

Baxmayaraq ki, Kanada dilində intervokal [r] səsinədən öncə [a] saiti öz qüvvəsində qalır, eyni mövqedə [ae] və [e] sairləri arasında olan fərq qismən və ya tamamilə aradan götürülmüşdür. Nəticədə **marry-merry** və **Barry-berry** kimi söz cütlükləri homofon sözlərlə çevrilmişdir. Ottava sakinləri ilə apardığı tədqiqatlar nəticəsində Hovard Vuds yaşla əlaqədar belə bir model yaradır: yaşlı nəslin nümayəndələri **marry** sözünü [‘maeri], gənc nəsil isə sözü [‘meri] kimi tələffüz edir. HO Vudsun fikrincə [aeri] səs birləşməsinin saxlanması kanadianizm olmaqla yanaşı, həmçinin, Britişizmdir. [aeri] birləşməsinin itməsi isə onu İngilis dilinin Nyu York və Yeni İngiltərə variantlarından fərqləndirən əsas xüsusiyyətdir. B elə ki, yuxarıda qeyd olunan dillərdə [aeri] saxlanılmaqdadır.

Kanada İngilis dilinin digər maraqlı xüsusiyyəti onun alınma [a] saitini özününküləşdirməsidir. Nəticədə alınma **pasta, Mazda, drama və taco** kimi sözlər alçaq vəziyyətli saitlərlə tələffüz olunurlar. Kanadalılar bu sözləri ön sıra [ae], amerikalılar isə [a] səsi ilə tələffüz edirlər.

Bu modelin bir qədər dəyişkən olmasına baxmayaraq, Çarles Boberq aşkar etmişdir ki, 15 belə alınma sözdə Kanada tələffüzü Amerika tələffüzünə

nisbətən daha çox ehtimal olunur. Məsələn, 94% Kanada ilə müqayisədə 82% Amerikalı **panorama** sözünü üçüncü hecədə [ae] saitilə, 81% Kanadalı ilə müqayisədə 5% amerikalı **pasta** sözünün birinci hecasını [ae] saitilə tələffüz edir.

Aşağıdakı cədvəldə Boberqin qeyd etdiyi sözlərin siyahıçı verilmişdir. V erilmiş sözlərin 70%-i (**macho, taco və Vietnam** sözlərini çıxmaq şərtilə) Kanada tələffüzünə əsasən [ae] saiti ilə tələffüz olunur.

Hindu dilindən alınma sözlərin bəziləri kalka yolu ilə daxil olmuşdur. Məsələn, ABŞ vətəndaşını ifadə edən Long Knife şindu mənşəli alqonkinlərin dilindəki eyni mənalı *keechchi* sözündəndir. Onun mənası *böyük, uzun bıçaq*dir. Bu alınmaların bəziləri ingilis dilində semantik inkişafa məruz qalaraq, törəmə mənalarda işlənməkdədir. Məsələn üçün, eskimos dilindən ingilis dilinin Kanada və Amerika variantlarına daxil olmuş kayak yalnız yüngül qayıq mənasında işlənməyib. Kayak yarışları mənasında da işlənir: kayak maraton. Toboggan ismində konvensiya yolu ilə ingilis dilində **to toboggan** – **xizəkdə sürüşmək** feli əmələ gəlir və onun iştirakı ilə mürəkkəb söz yaranır: *toboggan – slide – tobogganla sürüşmək üçün dağ*.

Toboggan fel funksiyasında frazeoloji ifadə kimi də rastlanır (*qiymətin kəskin olaraq düşməsi*): *prices tobogganed – qiymətlər kəskin düşmüşdür*.

Alınma sözlərin Kanada variantına daxil olmasının iki əsas mənbəyindən biri yerli hindu və eskimosların dilləri, digəri isə neçə yüz illər ərzində Avropadan gəlmə immiqrantların ana dilləri idi. Bundan başqa, alınma sözlər həm Kanada ingiliscəsinin lüğət tərkibinə daxil olmuş, həm də ölkənin onomastikasında öz əksini tapmışdır. Alınma sözlərin böyük bir qrupu fransız mənşəlidir. Bu onunla əlaqədardır ki, Kanada əhalisinin bir hissəsini Kvebek vilayətində məskunlaşmış fransızdilli əhali təşkil edir.

Kanada variantında daxil olmuş fransız dillərin çoxu e (ee) şəkilçiləri ilə birir: *brule – yanmış meşə; saqamite – ət və ya balıqlı bulyon və ya sup* və s. Bəzən fransız sözləri Kanada ingiliscəsində fonetik assimilyasiyaya məruz qalmışdır. Assimilyasiyaya uğramış sözlərin arasında euse şəkilçisi ilə bitən sözlər də vardır. Məsələn, *fameuse* – payızın sonunda yetişən alma iki cür tələffüz olunur [fəmu:z], [fəmə:z]. İngilis dilinin Kanada variantında ey şəkilçisi ilə bitən sözlər də assimilyasiyaya məruz qalmışdır. Eu hərf birləşməsi Kanada variantında [u:] kimi tələffüz olunur. Məsələn: Kvebek konservativ partiyası ilə bağlı olan *bleu* sözü [blu:] tələffüz olunur. *Guignolee* sözü fransız dilində bu mənalarla işlənir: *petruşka, kukla teatrı* və s. İngilis dilində vurğu dəyişməsi ildə *guignolee* gənclərin şən görünüşlü paltar geyinib mahnı oxuya-oxuya gəzinmək adətini bildirir. İngilis dili Kanada variantındakı yad mənşəli sözlərin bir qrupu coğrafi adlarda əks olunur. Ölkədə böyük sayda fransız və aborijen mənşəli yer adları da vardır. İngilis dili Kanada variantına daxil olmuş fransız və

aborigen mənşəli sözlər mənaca rəngarəngdir. Onlar ölkə həyatının müxtəlif sahələrinə aiddir. Bu sözlər aborigenlərin maddi və mənəvi mədəniyyətini əks etdirir. Beləliklə, ingilis dili Kanada variantının formalaşmasında bu kimi amilərin rolu böyük olmuşdur. Kanada İngilis dilinin bu xüsusiyyəti belə bir hipoteza yaradır. Çarles Boberq yuxarıda qeyd olunan mənbəyə nəzərən düşünür. Bunun səbəbi sadəcə bir şey ola bilər ki, Kanada İngilis dili bu sözlərin tələffüzünün əsası kimi onların əlyazmasından istifadə edir. Kanada və Amerika sait sistemində mövcud fərqli konfiqyrasiyalar bu sualın cavabı ola bilər. Belə ki, Şimal şəhərlərində Sait Dəyişməsi və Kanada Sait dəyişməsi [ae] səsinin tələffüzü fərqli istiqamətdə aparırlar. Nəticədə stock sözünün amerikan tələffüzünü ilə stack sözünün kanada tələffüzü, demək ki, eynidir. Yəni, amerikan [a] saiti ilə kanada [ae] saiti eyni səslərdir. Oxşar şəkildə, Kanada Sait Dəyişməsinə görə [a] səsi eyni sözlərdə daha çox arxaya meyillidir. Tədqiqatlar göstərmişdir ki, Kanada Sait Dəyişməsində qadınlar kişilərdəç öndə gedir. Kanada İngilis dilinin gələcək istiqaməti Amerikan İngilis dilinin xarici təsirləri və mədəniyyət ilə sıx əlaqədardır. Kanada dilinin Amerika İngilis dilindən ayrılması məsələsi, onun sosial əhəmiyyətini yeni immiqrantlar daxil olmaqla müasir və gələcək nəsillər arasında qoruyub saxlaya bilməsindən asılıdır.

Ədəbiyyat

1. The Language Samples Project. 2001
2. Charles Borger. The English Language in Canada; Status. History and Comparative Analysis. 2010
3. Woods Howards B.A Synchronic Study of English Spoken in Ottawa: Is Canadian English Becoming More American? In Focus on Canada. Sandra Clark (Ed.). Amsterdam: Jonh Benjamins Publishing Company.

**S. Gadjeva,
N. Zibahat**

On the vowel system in Canadian English Summary

The article deals with semantic features of the regional variants of the English language. Specially Australian version. Analysis of words are held on the bases of interesting examples and their semantic features are stressed. Canadian English has appeared on a number of factors. Canadian English was first determined by a number of immigrants settled from the northern part of the United States. Because of the geographical proximity of the two

countries and the influence on each others histories, economic systems, international policies and television media Canadian English continus to be formulated by American English.

This article deals with the faktors which differ the American variant from the British English. The author throws light on the extralinguistic factors which refet to the teritorial remoteness and socio-political independence characteristic for the modern America and the intralinguistic factors which are observed in all levels of the language system.

**С.Гаджиева,
Н.Зибахат**

**К вопросу системе гласных в Канадском
Английском языке
Резюме**

В статье рассматриваются семантические особенности канадских вариантов английского языка. Специально канадская версии. Анализ слов проводится на основании интересные примеры и их семантические особенности канадских вариантов Английского языка. Канадский Ангийский язык это результат многих факторов. Канадский Английский был первочально определен в значительной степени поселением в Канаде иммигрантов из северных Соединенных Штатов. Из-за географической близости этих стран и переплетения их историй, экономической системы, международной политики и печати и телевизионных СМИ, Канадский английский язык продолжает формироваться американским вариантом английского языка.

Настоящей статье рассматриваются факторы, обуславливающие отделение канадского варианта от британского варианта английского языка. Автор выделяет внешнелингвистические факторы, к котором относятся территориальная отдаленность и социально-политическая самостоятельность, которые характерны для современной Канады и внутри языковые факторы, которые наблюдаются во всех уровнях системы языка.

**Rəyçi: Yusif Süleymanov
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.**